

Рецензия

За дисертационния труд на

Асистент Франческа Иванова Земярска

на тема

МАСКА И ПОЛ В ТВОРЧЕСТВОТО НА МАРГЪОРИТ ЮРСЕНАР: ИНСЦЕНИРАНЕ НА ГЛАСА

за присъждане на научната и образователна степен „доктор“

по научна специалност 2.1. Филология –

Литература на народите на Европа, Америка, Азия, Африка и Австралия –

Западноевропейска литература,

с научен ръководител:

проф. д-р Миглена Илиева Николчина

От проф. д-р Румяна Л. Станчева,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Запознах се с документацията по защитата на представената от Франческа Земярска докторска дисертация. Събраните на едно място заглавия на публикации и организационна дейност на докторантката и асистент в катедрата „Теория на литературата“ на Факултета по славянски филологии в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ убедително въвеждат към постигнатото от литератор с вече очертан профил. Познавам и отпреди една от разработките на Земярска върху Юрсенар, която публикувахме в сп. *Colloquia comparativa litterarum* и която направи отлично впечатление на редколегията.

Дисертацията МАСКА И ПОЛ В ТВОРЧЕСТВОТО НА МАРГЪОРИТ ЮРСЕНАР: ИНСЦЕНИРАНЕ НА ГЛАСА залага на сговарянето между художествените и паралитературните текстове на Юрсенар, като още в увода е заявена освободеност от предзададена теоретична рамка. Търси се анализ на творчеството на Юрсенар през собствените ѝ възгледи. Подобна изходна позиция е оправдана и подходяща за творец като Юрсенар, като се вземе предвид както ерудицията ѝ, така и богатството на личния ѝ житейски опит. В същото време дисертацията посочва, че тръгва по темата за гласа от няколко теоретични труда като „Смисъл и майцеубийство“ на Миглена Николчина, „Истории на гласа“ на Амелия Личева, както и във връзка с позиции на Юлия Кръстева.

Още от заглавието очакваме, че структурата на дисертацията съответства на класическата представа за монография. Посветена е на един писател и обгръща с анализи цялото му творчество. Плодотворността на подхода е безспорна – творчеството на Юрсенар е разгледано в своята цялост, но без да бъде проследявано хронологично. Ранни и късни произведения разговарят помежду си и позволяват да се надрасне чисто аналитичната позиция на проучвателя, а да се намерят потвърждения и уточнения дори в текстове със споменен характер на самата писателка. Да отбележа още отсега и че тази вгледаност в едно творчество стимулира у докторантката проучване на съвременници и предходници както от френската, така и от английската и от немската литература, които са стояли във вниманието на самата Юрсенар.

Дисертантката избира да разглежда писателката като космополитна личност, извън, доколкото е възможно, притеглянето ѝ към дебатите, които я съпътстват приживе, за национална или полова характеристичност. Още в увода (с. 9) се предпоставя характеристика за творчеството на Юрсенар, като съчетание на древни маски и съвременни тела. И така е зададено очакване за доказателствата. Друга важна и плодотворна точка сред заявените в увода е тази за кръстосването на „географски и времеви зони“ (с. 10) в проучваното творчество. Сред отлично формулираните в увода задачи забелязвам и някои недотам чисти формулировки. Тавтологично звучи събирането на „въображаем и зонален“ компонент, когато става дума за мощен и незонален писател като Юрсенар. Напълно приемам в същото време основанията за структурата на дисертацията, както и открояването на три подхода при нея: „Вторичният, ретроактивният и рефлексивният“ (с. 11).

Първа глава със съответните ѝ части прави отлично впечатление с плътното обвързване на теоретични позиции в подхода на Юрсенар с конкретни художествени текстове. Проблематизирането на въпросите за монодията в съответствие с полифонията е убедително проведено. Вторият акцент с интонационната маска също е убедителен.

Единствено по отношение на етопея и екфразата си задавам въпроса не е ли твърде генерализирано разбирането за екфразата. Затова решението да се постави и въпросът за „метаекфразата“ е подходящо (с. 33). Не съм против смелостта на авторката да си представя гласа като музика, с присъщите интонации, ритъм, тембър и прочие характеристики и да продължи да говори за екфразата и в четвъртата подглава на първа глава. Още повече, че самата Юрсенар говори за *портрет на един глас, за интонация и език в романа* (цитирани от Земярска на с. 41). Тук предложените възможни образци за екфразата в „Алексий“ могат да се отбележат като оригинални наблюдения на Земярска,

на фона на минимални предположения у други литературни критици. Точно е и отбелязването на „ретроспекцията“ в гласа, което поражда „вътрешен контрапункт“ между спомен и момент на разказване, и с което завършва първа глава.

Преди да премина към следващите глави на дисертацията, ще направя няколко технически препоръки. Необходим е още един коректорски преглед на текста: за пълен член, запетаи, възвратното притежателно местоимение „свой/си“ по отношение на подлога, както и печатни грешки – пропуснати букви и подобни. Справочният апарат е аскетичен, както в бележките, така и в библиографията. Бих препоръчала малките имена на цитираните автори да се изписват и в текста. Кой е напр. В. Константинов, за читател, който не знае, че е Венцеслав? (с. 102). Важи и за чуждите автори. Употребата на предлога „у“ ще трябва да се запази само за живи същества, а не както напр. в „онтологическия модус у творбите на Ман (с. 103). Призовавам да се използват леките форми на числителните имена – двайсет, а не двадесет. На български пишем Луи Арагон, без „с“. (бел. 357 на с. 149).

Във втора глава II. *Въображаемият баща: Вирджиния Улф и Маргьорит Юрсенар*, Франческа Земярска навлиза по-пряко в съпоставянето на двете писателки през фактологията на превода на *Вълните* от страна на Юрсенар и през изкованото именно от нея понятие STREET HAUNTING като характерно за начина на разказване на английската писателка. В третата подглава „ЛАБИРИНТЪТ НА СВЕТА“ НА М. ЮРСЕНАР: ФИКЦИОНАЛИЗИРАНА АВТОБИОГРАФИЯ анализът търси да докаже фикционалното като постоянно присъстващо в творчеството на Юрсенар, независимо дали в романа или в мемоарите. Но също така показва пристрастеността на писателката към документа. Увлекателно е разказано/анализирано преобразяването на спомена в текст, преобразяването на отсъстващата майка в метафоричен баща (с. 77). Основанието тук се съдържа в идеята, че Юрсенар се придържа към творческото, а не към биологичното, че мисловното преработва фактологията и реалните взаимоотношения. В четвъртата подглава „ДНЕВНИКЪТ НА ЕДНА ПИСАТЕЛКА“ НА В. УЛФ: УПРАЖНЕНИЕ НА СЕБЕ СИ. ВЪОБРАЖАЕМИЯТ БАЩА НА УЛФ: РЕТРОАКТИВНОТО МУ ПРЕОСМИСЛЯНЕ И ВЪОБРАЗЯВАНЕТО НА ЕЗИКА сравняването на Юрсенар и Улф през въображаемия баща дава възможност за навлизане в съществени нюанси на писането у всяка от двете писателки, създава единен образ на всяка от двете творчески личности. Автобиографичното, документалното и творческото, макар и по различни пътища, се сплитат тясно и са разчетени, както във фикционалните текстове, така и в автобиографичните и биографичните писания за баща и дъщеря.

Съществена отправна точка в III глава ХУМАНИЗЪМ, МИНАЛ ПРЕЗ БЕЗДНАТА: ТОМАС МАН И МАРГЬОРИТ ЮРСЕНАР е обосноваването на стремежа към по-класическа форма на разказване като „част от преосмисляне на един модерен тип хуманизъм“ (с. 90). На кореспонденцията между двамата писатели, макар и оскъдна, е придадено необходимото значение. На американското им пребиваване – също е отделено необходимото внимание. Забелязвам с радост умението на Земярска внимателно да се вглежда в хронологични съответствия, в биографични моменти, в исторически контекст (напр. в 1. СТАТУИ И СВЕЩНИЦИ: КЛАСИЧЕСКИЯТ ДУХ НА ЕВРОПА, ПРЕНЕСЕН В АМЕРИКА). Именно защото дисертантката е прецизна, бих привлякла вниманието върху превода на *L'Oeuvre au Noir* като „Творение в черно“ за изданието на български език, превод, който ми се струва проблематичен с оглед на интерпретацията. Всъщност става дума за словесното назоваване на алхимическата дейност по въздействие върху субстанциите – „разделяне и разлагане на материята“ (на с. 99 в дисертацията), които са част от „Великото творение“ на алхимика. Бих предложила като възможен по-добър вариант „Творение в черното“ или „Прозрение в черното“ или дори „Черното прозрение“ – с идеята за философско и мистично прозрение. Изразявам това свое усъмняване в превода само като провокация към възможни допълнителни размисли върху романа. Уточнението не променя основната насока на анализа, който проследява развитието на замисъла на Юрсенар за романа ѝ *L'Oeuvre au Noir* през предхождащо вглеждане и формулиране на същностни черти в творчеството на Томас Ман. В 7.2. МНОГОПЛАСТОВОТО ВРЕМЕ Земярска откроява не само основните идеи на Юрсенар по отношение на творчеството на Ман, но прехвърля елегантно размисъла към творчеството на самата Юрсенар. Отново предлагам едно отклонение. Когато се говори за пластове на времето, това провокира възможност поне да се спомене аналогичната терминология у Райнхарт Козелек, който, макар и по отношение на историческите явления и като философ на историята, мисли за продължителното въздействие на по-старите моменти върху настоящето и ги представя именно като пластове на времето. Споменавам го само като евентуална насока за бъдещи разработки в тази тема и посока на мислене.

Сравнителните анализи и точните наричания на явленията, нерядко с изковани за случая понятия, са проведени задълбочено: напр. „Прозата на Ман, съответно и тази на Юрсенар, работи чрез монтаж на различни времеви отрязъци върху общата наративна тъкан, която с право може да се нарече хетерохронна.“ (с. 105). В 7.5. *Игра и риск* Земярска показва отново широко познаване на художествената и критическата

литература за писателите, на които се спира – Юрсенар, Томас Ман и Улф. Тя демонстрира освен това през анализите си елегантен стил на изразяване, прецизност в терминологично отношение, широка литературна култура върху процесите в европейските литератури от античността до съвременните явления. Ще илюстрирам с кратък цитат: „Самото разбиране за игра при Ман е амбивалентно, каквато има и в иронията му между високото предопределение и измамничеството, между твореца и трикстера, между виртуоза и виртуоза на маската.“ (с. 111).

В глава IV. МАСКЕН БАЛ И ФРАГМЕНТИ ОТ ЛЮБОВНИЯ ДИСКУРС

Земярска проявява търпение на сериозен изследовател, проследява не само цялото творчество на Юрсенар, но и поредни издания на една и съща творба, критиката от близо и далеч върху всеки от компонентите, които разглежда. Това личи много добре в частта, посветена на „Пламъци“, където около темата за маската тя успява да открие нови аспекти за интерпретация в това толкова многостранно изследвано творчество. В този смисъл прави впечатление успоредяването на Юрсенар с Ролан Барт, макар и да трябва да се случи ретроактивно (с. 138). Ще отбележа и задълбоченото познаване не само на творчеството на Юрсенар, но и на античната литература и митология, „Божествената комедия“ на Данте, Фройд и съвременни изследователи по въпросите на пола. С подобно търпеливо научно старание дисертантката проследява съществуващите интерпретации на маската и в подглавата 4. ПАТРОКЪЛ И ПЕНТЕЗИЛЕЯ: МАСКАТА КАТО ТВОРБА. Тя дава своята интерпретация на причината кратката проза на Юрсенар да бъде „привлекателна и загадъчна“ (с. 151). Всъщност литературно най-убедително е, че мотиви от „Пламъци“ докторантката разпознава като същностни за развитието на сюжетността в „Мемоарите на Адриан“ и ги интерпретира в термините на автотекстуалността, по Радосвет Коларов. И по-късно анализът в дисертацията постига връзката с въпроса за маската на смъртта като превръщане в творба.

В глава V. МАСКАТА КАТО ЛИЦЕ виждам една от най-точните интерпретации на характерното за Юрсенар и за съвременното звучене на творчеството ѝ. Показано е как Клитемнестра е човек, а не митичен герой, жена, а не подвластна на съдбата, с разум, решения и действия, които я доближават до съвременния свят. Всъщност дисертантката вмества в митичния сюжет основания от психологическото мислене на модерния човек и оголва начина, по който Юрсенар довежда античните мотиви до нас. В третата подглава 3. КЛИТЕМНЕСТРА В ОЧАКВАНЕ НА АГАМЕМНОН (с. 169), по въпроса за връзката на сюррелизма и психоанализата, бих предложила да се подходи по-нюансирано. Сюрреалистите се надяват да се доближат до нови техники на творчество,

вживяване и вчувстване, почерпени от собственото подсъзнание. Те не са задължително буквални ползватели на наблюденията на Фройд и следващите психоаналитици. В този смисъл бих препоръчала известни уточнения в началото на тази част.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ-то поставя акцентите по отношение на постигнатото в проучването за тази дисертация. Имам известни резерви, както съм го изразявала и писала и в немалко други случаи, по отношение на оптимистичната употреба на понятието за „световна литература“. Не смятам за подходящо Юрсенар да има нужда да бъде причислявана към световната литература. Тази съвременна практика на разпространението на книгата по света, мимолетната слава на писатели от цял свят, присъствието на текстове в превод или в автопревод, само може да подцени мощния творчески характер на Юрсенар, ако я причислим там. Юрсенар е изразител на пластове европейска култура, а с преместването си в САЩ тя не ги забравя, а ги дообогатява. За сметка на това приемам напълно да мислим писателката с категорията на космополитното. Юрсенар прекрачва през географии и епохи, езици и маски на субекта и така разширява творческата си мощ. Извън споменаването на световната литература в началото на заключението, което ми се струва несъответно на самата работа, другите акценти са точни.

За да обобщя, приемам анализите в дисертацията, радвам се на богатия език и фраза на авторката на дисертацията, убеждението ми е, че тя е проучила, разбрала и интерпретирала Юрсенар именно като европейски писател. Цялата конструкция, в която виждаме Юрсенар между други колоси като Улф, Ман, Шекспир ни говори за такъв именно европейски профил на писателката. А връзката ѝ с античността е нейна емблема и представената дисертация успява да го покаже като надгражда познатото с точни и същностни анализи. Отнася се до маската, до процеса на творчеството и унищожението, до участието в един нов творчески хуманизъм и до „универсалност на човешкото“, изграждането на гласове, „въображаеми идентификации“, играта с темпоралното, „генеалогии на литературните родства“.

С поглед върху постигнатото в дисертацията и в публикациите на Франческа Земярска, в които тя показва отлична теоретична подготовка, познаване на съвременната литературна научна мисъл, умение да изгради хипотези, които да докаже, приемам труда ѝ като отлична атестация, за да ѝ бъде присъдена научната и образователна степен

„доктор“ по научна специалност 2.1. Филология – Литература на народите на Европа, Америка, Азия, Африка и Австралия – Западноевропейска литература.

6.06.2024

Подпис: